Danuta Bzura, Łomża

Księgi parafialne czy akta stanu cywilnego?

Osoby rozpoczynające poszukiwania genealogiczne często mylą pojęcia: księgi parafialne i akta stanu cywilnego. Otóż księgi parafialne to wszelkiego rodzaju dokumentacja wytworzona w kancelarii parafialnej i związana najczęściej z administrowaniem parafią. Takimi dokumentami mogą być:

- rejestry: parafian, zapowiedzi, bierzmowanych, ogłoszeń parafialnych;
- księgi pochówków;
- księgi podatkowe ze spisami parafian płacących podatki;
- kronika parafii, itp.

Dokumentacja taka przechowywana jest zazwyczaj w parafiach lub przekazywana do archiwów kościelnych (diecezjalnych) i nie trafia nigdy do archiwów państwowych. Mogą one stanowić źródło do poszukiwań genealogicznych.

Poniżej przykład typowej księgi parafialnej – jest to tzw. „Kronika Wiska”[1] zawierająca między innymi, wykaz dziesięciny płaconej przez poszczególne rodziny z tereny parafii od 1658 roku, z podziałem na wsie.

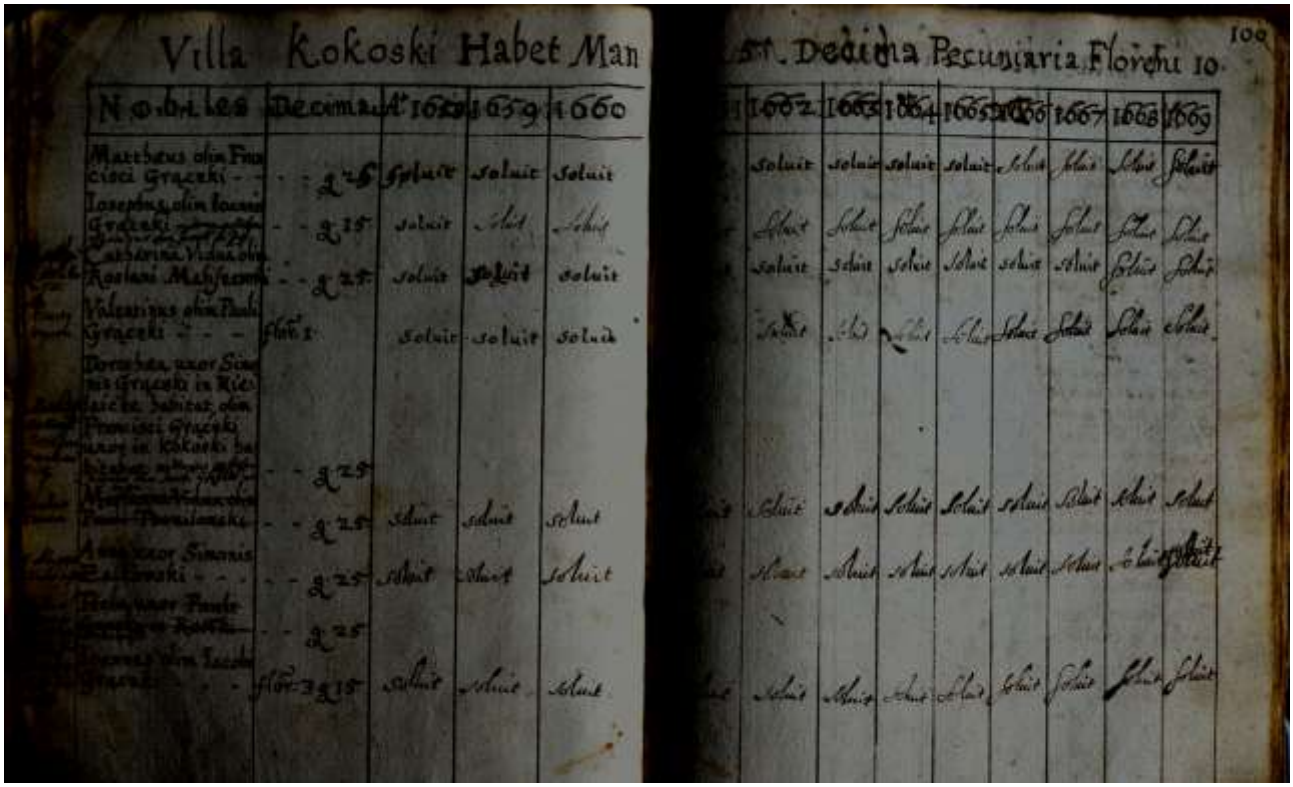

1. Archiwum Diecezjalne w Łomży, „Kronika Wiska”

Szczególnym rodzajem ksiąg parafialnych są akta metrykalne, mylone często z aktami stanu cywilnego. Obowiązek urzędowej rejestracji urodzeń i małżeństw wprowadził na ziemiach polskich kościół katolicki w 1579 roku, aktów zgonów w 1631, realizując postanowienia Soboru Trydenckiego.

Początkowe księgi metrykalne to niewielkich rozmiarów księgi, w których zapisywano w języku łacińskim poszczególne rodzaje akt, oddzielne dla aktów chrztów, oddzielne dla akt małżeństw i oddzielne dla akt zgonów. Z czasem ich format staje się większy. Poniżej przykład

[1]Archiwum Diecezjalne w Łomży, Kronika Wiska

typowej księgi metrykalnej z XVI wieku. Jest to księga chrztów Parafii Rzymskokatolickiej w Łomży z lat 1597-1607.[2]

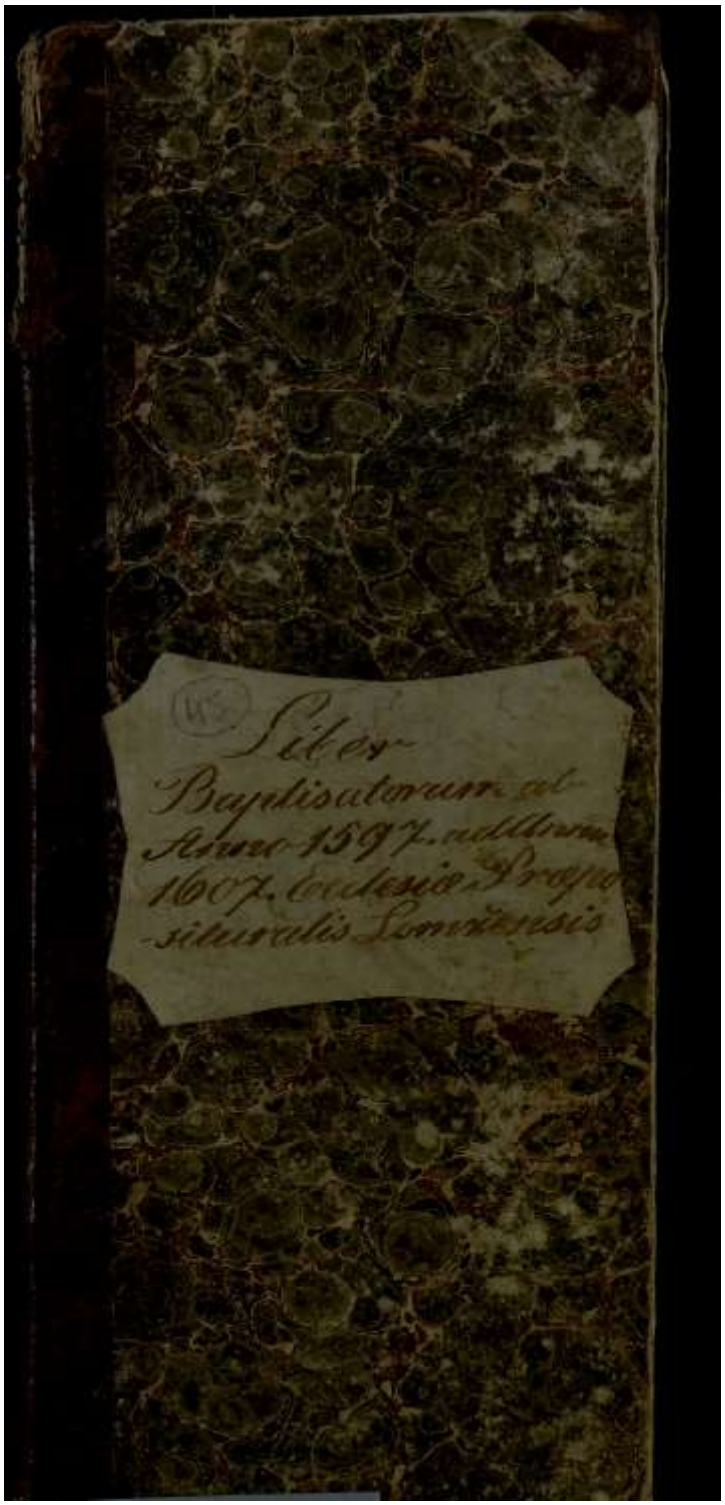

2. Strona tytułowa księgi chrztów z lat 1597-1607

Mankamentem akt metrykalnych dla początkującego poszukiwacza jest ich język, gdyż język łaciński nie jest językiem powszechnie znanym, a ponadto ten używany kilka wieków wcześniej różni

[2]Archiwum Państwowe w Białymstoku Oddział w Łomży (skrót:APBŁ), Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Łomży, sygn.514/28

się od używanego obecnie. Dodatkowym mankamentem jest fakt, że zawierają niewiele informacji na temat osób, których dotyczą.

Typowy akt chrztu zawiera: datę dzienną (dzień i miesiąc) chrztu (rok zapisany jest na początku aktów z danego roku), dane osoby udzielającej sakramentu, płeć i imię dziecka, imię i nazwisko ojca oraz imię matki, dane chrzestnych. Poniżej przykład aktu chrztu z 1598 roku.

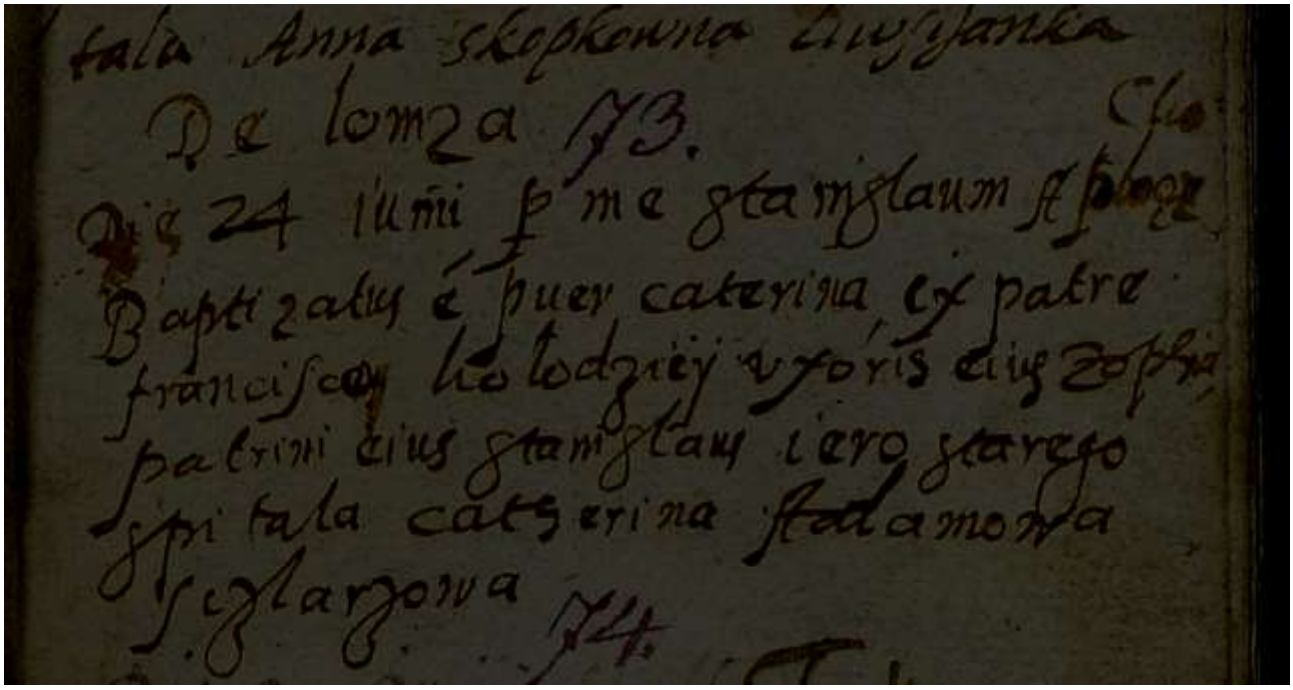

3. *Akt chrztu Katarzyny Kołodziej zapisany 24 czerwca 1598 roku w Łomży*[3]

Akt zgonu zawierał jedynie imię i nazwisko zmarłego, jego wiek oraz informację o udzielonych sakramentach, czasami przyczynę zgonu.

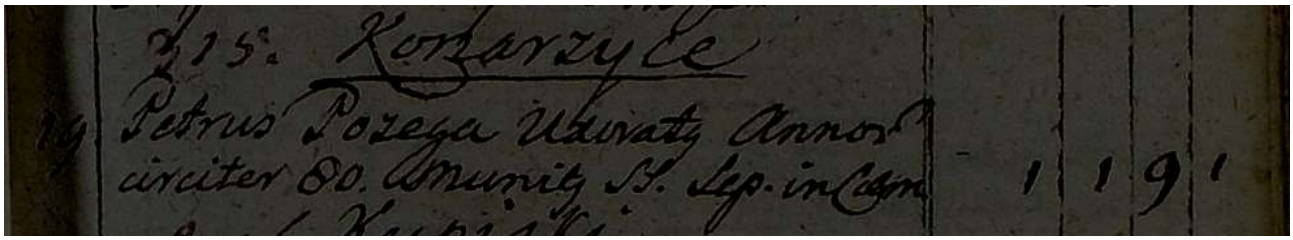

4. Akt zgonu Piotra Pozegi zmarłego w 1764 roku w Konarzycach w wieku 80 lat.[4]

Niewiele informacji zawierał również akt ślubu, w którym podawano datę sakramentu, imię i nazwisko osoby jego udzielającej, imiona i nazwiska nowożeńców oraz miejscowości, z których pochodzą, informację o zapowiedziach przedślubnych oraz imiona i nazwiska świadków.

Przy wszystkich rodzajach aktów podawano miejscowość, z której pochodzą osoby, których akt dotyczy.

[3]Archiwum Państwowe w Białymstoku Oddział w Łomży (skrót:APBŁ), Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Łomży, sygn.514/28

[4]APBŁ, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Łomży, sygn.514/69

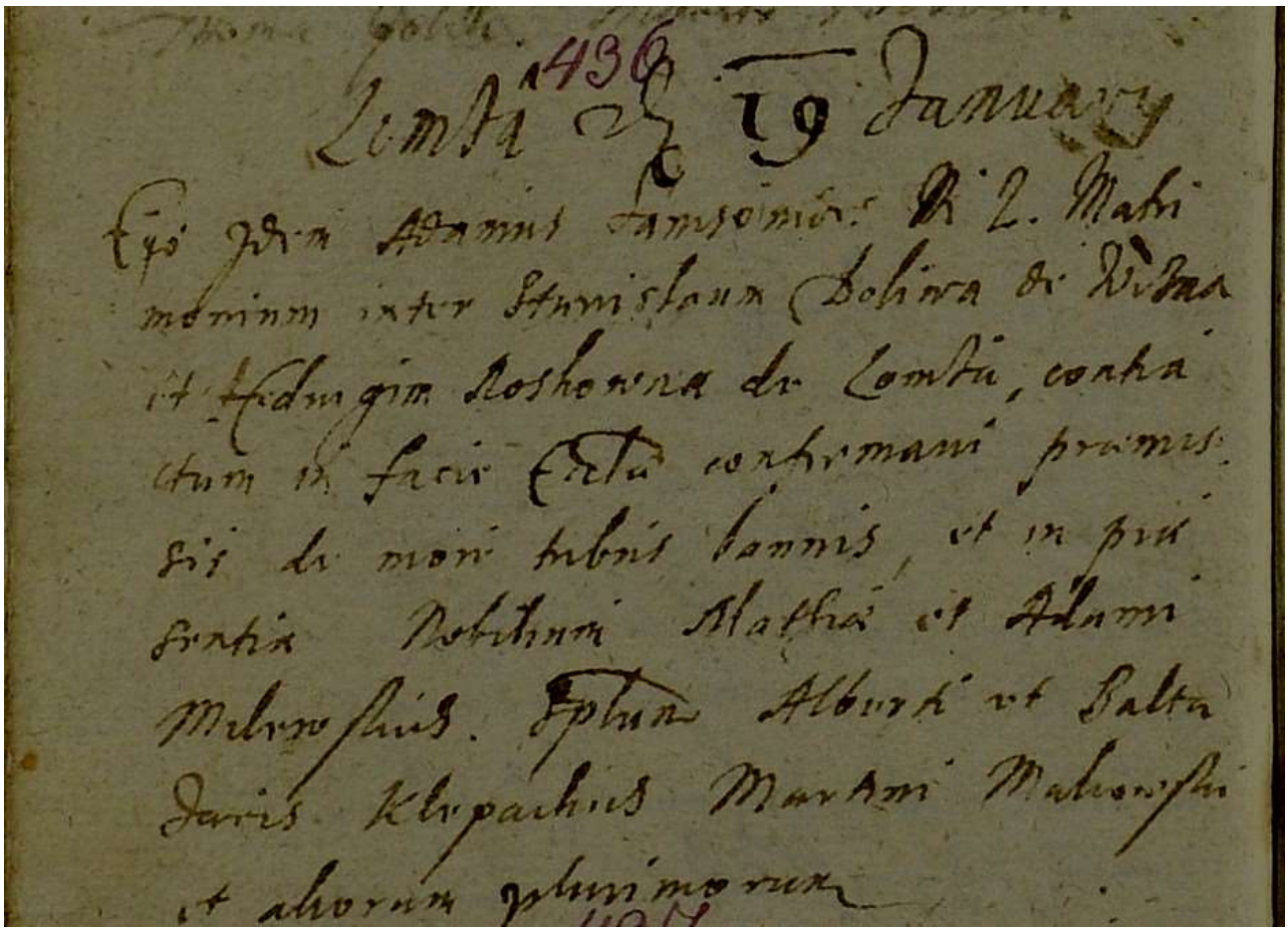

5. Akt ślubu Stanisława Doliwy z Wizny i Jadwigi Roskowny z Łomży, zawartego 19 stycznia 1617 roku w Łomży[5]

Akta stanu cywilnego

Akta stanu cywilnego wprowadził na terenie Księstwa Warszawskiego Kodeks Cywilny Napoleona w 1808 roku (od 1 maja 1808 r.)[6] Na mocy przepisów Kodeksu wprowadzona została jednolita świecka rejestracja urodzeń, małżeństw i zgonów dla wszystkich obywateli, niezależnie od wyznania, stąd w jednej księdze z tego okresu znajdziemy przedstawicieli wszystkich wyznań. Obowiązek prowadzenia akt stanu cywilnego nałożono na duchownych, najczęściej proboszczów parafii rzymskokatolickich.

Ważniejsze uregulowania dotyczące akt stanu cywilnego, to:

- pisane w języku urzędowym, stąd akta z lat 1808-1868 pisane były w języku polskim. W latach 1869-1915 w języku rosyjskim, następnie znów w języku polskim;
- opisowa forma aktu zawierająca dużo informacji o osobach, których dotyczą;
- każdy akt był zapisywany w dwóch księgach – unikat i duplikat;
- unikat zawierał jednego rodzaju akta (odrębne księgi urodzeń, odrębne małżeństw i odrębne zgonów);
- duplikat zawierał każdego rodzaju akta (urodzeń, małżeństw i zgonów)w jednej księdze, z jednego roku;
- unikat zostawał w parafii (początkowo w archiwum gminnym), duplikat był przekazywany do wydziału hipotecznego sądu;
- obie księgi były uznawane za oryginały.

[5]APBŁ, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Łomży, sygn.514/55
[6]W. Dworzaczek, Genealogia, Warszawa 1959, s.60

Po utworzeniu Królestwa Polskiego (1815) zależnego od Rosji zmodyfikowano *Prawo o aktach stanu cywilnego* stosownie do nowych warunków. Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego z 1925 roku:

- wprowadził wyznaniową rejestrację aktów stanu cywilnego;
- akta stanu cywilnego połączono z kościelnymi w jeden akt religijno-cywilny;
- proboszcz (przełożony) parafii stał się urzędnikiem stanu cywilnego danego wyznania, a akta religijne jednocześnie dokumentami państwowymi;
- odrębne akta stanu cywilnego zaczęły prowadzić parafie rzymskokatolickie, parafie ewangelicko- augsburskie;
- cywilna rejestracja aktów stanu cywilnego tylko dla wyznań niechrześcijańskich (najczęściej- wyznanie mojżeszowe);
- do prowadzenia akt stanu cywilnego dla wyznań niechrześcijańskich wyznaczeni zostali prezydenci bądź burmistrzowie miast, wójtowie gmin.

Przepisy Kodeksu nie dotyczyły prowadzenia akt stanu cywilnego wyznania prawosławnego, które były prowadzone zgodnie z prawem Cesarstwa Rosyjskiego.

Akta stanu cywilnego spisywane były w trzech seriach, tj. akta urodzeń, ślubów i zgonów. Każdy rodzaj aktów był osobno ponumerowany w ramach danego roku. Na końcu każdego rodzaju aktów w danym roku sporządzane były alfabetyczne wykazy nazwisk i imion osób, których dane akty dotyczyły, z podaniem przy nazwisku numeru aktu, czasami strony, na której akt ten się znajduje. Zdarzają się wykazy nie mające porządku alfabetycznego, a jedynie układ według kolejności wpisów w księdze. Na początku XIX wieku zdarzają się wykazy według imion, są też przypadki braku wykazów. Wówczas istnieje konieczność przeglądania akt po akcie całej księgi, co wydłuża czas poszukiwań, gdyż rejestry ułatwiają szybsze odnalezienie poszukiwanego aktu.

[7] *6. Przykładowy wykaz aktów małżeństw*

Na początku każdego aktu znajduje się jego numer (ułatwiający odszukanie), następnie miejscowość. Nazwa miejscowości może być umieszczona jako nagłówek aktu bądź podana na

[7]Tamże.

marginesie obok aktu lub bez specjalnego wyróżnienia na początku tekstu, zapisana staranniej większymi literami. W przypadku braku rejestrów nazwa miejscowości może stanowić klucz ułatwiający poszukiwania. Nazwa miejscowości podana przy akcie urodzenia oznacza miejsce urodzenia dziecka, będące miejscem zamieszkania jego rodziców (właściwie do miejsce zapisania do ksiąg ludności stałej)- samo miejsce urodzenia podawane jest w treści aktu. Miejscowość podana na początku aktu ślubu oznacza zwykle miejscowość zamieszkania panny młodej, czasem podana jest również miejscowość zamieszkania pana młodego. Miejscowość podana w akcie zgonu jest miejscem zgonu, zwykle identycznym z miejscem ostatniego zamieszkania, które jest także wymienione w akcie. Czasami pod numerem aktu wymienione są imiona i nazwiska osób, których dany akt dotyczy, ale są bardzo rzadkie przypadki.

W aktach z drugiej połowy XIX wieku, głównie na marginesach aktu urodzenia, można spotkać notatki czy pieczęcie zawierające datę i miejsce ślubu lub śmierci osoby, której dotyczy akt urodzenia. Toteż znajdując akt urodzenia danej osoby zawierający wymienione wyżej adnotacje,

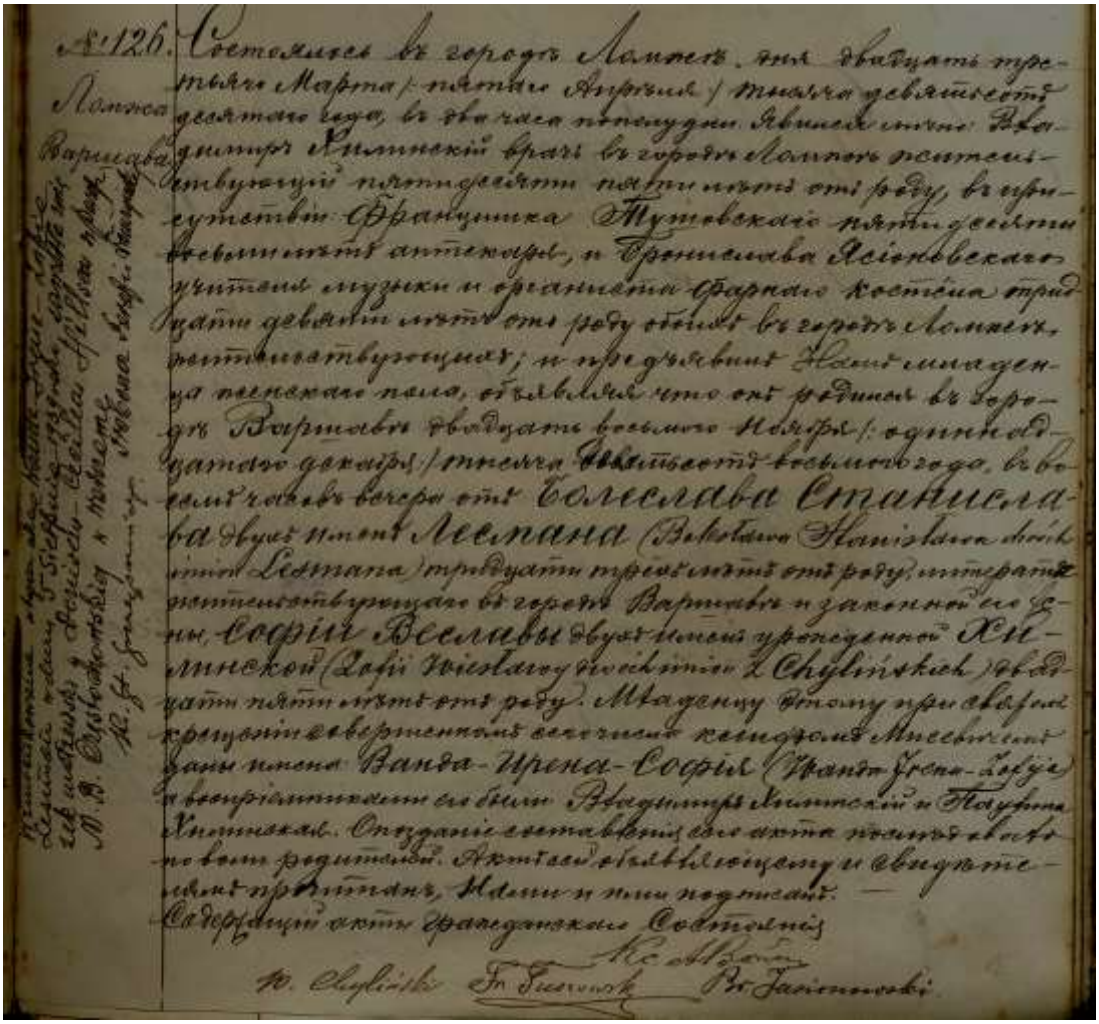

7. Akt urodzenia Wandy Ireny Zofii Leśmian, stanowiący przykład aktu urodzenia zawierający adnotację o ślubie osoby, której dotyczy[8]

możemy poznać dalsze jej losy, zdobywając jednocześnie odsyłacz do aktu jej ślubu lub zgonu.

Na początku treści każdego aktu podawana jest data i miejsce złożenia oświadczenia w sprawie urodzenia czy zgonu lub też ceremonii ślubnej. Nie musi ona oznaczać daty spisania aktu w księdze, gdyż sam akt mógł być spisany później na podstawie notatek.

[8]APBŁ, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Łomży, sygn.514/23

Na terenie Księstwa Warszawskiego, a następnie Królestwa Polskiego akta pisane po polsku były datowane według kalendarza gregoriańskiego, zaś w latach 1868-1915, pisane po rosyjsku, zawierają podwójną datację – według kalendarza juliańskiego, a więc rosyjskiego (pierwsza data) i gregoriańskiego (druga data). Różnica między datami wynosi 12 dni.

Akta urodzeń

Prawo o aktach stanu cywilnego regulowało kwestie związane z ich prowadzeniem. Najważniejsze uregulowania to:

- akt chrztu równoważny z aktem urodzenia, w przypadku wyznań chrześcijańskich;
- zgłoszenie urodzenia dziecka mógł dokonać tylko ojciec, w obecności dwóch dorosłych mężczyzn (jeżeli był nieobecny mógł być zastąpiony przez dziadka lub akuszerkę, którzy informowali o przyczynie jego nieobecności);
- w przypadku dziecka nieślubnego, zgłoszenia dokonywała akuszerka(kobieta odbierająca poród) w obecności dwóch dorosłych mężczyzn;
- ojciec dziecka nieślubnego mógł być zapisany jako jego ojciec, jeżeli był obecny przy spisaniu aktu i w akcie tym uznał dziecko za swoje;
- akt urodzenia powinien być spisany w ciągu 8 dni od urodzenia dziecka.

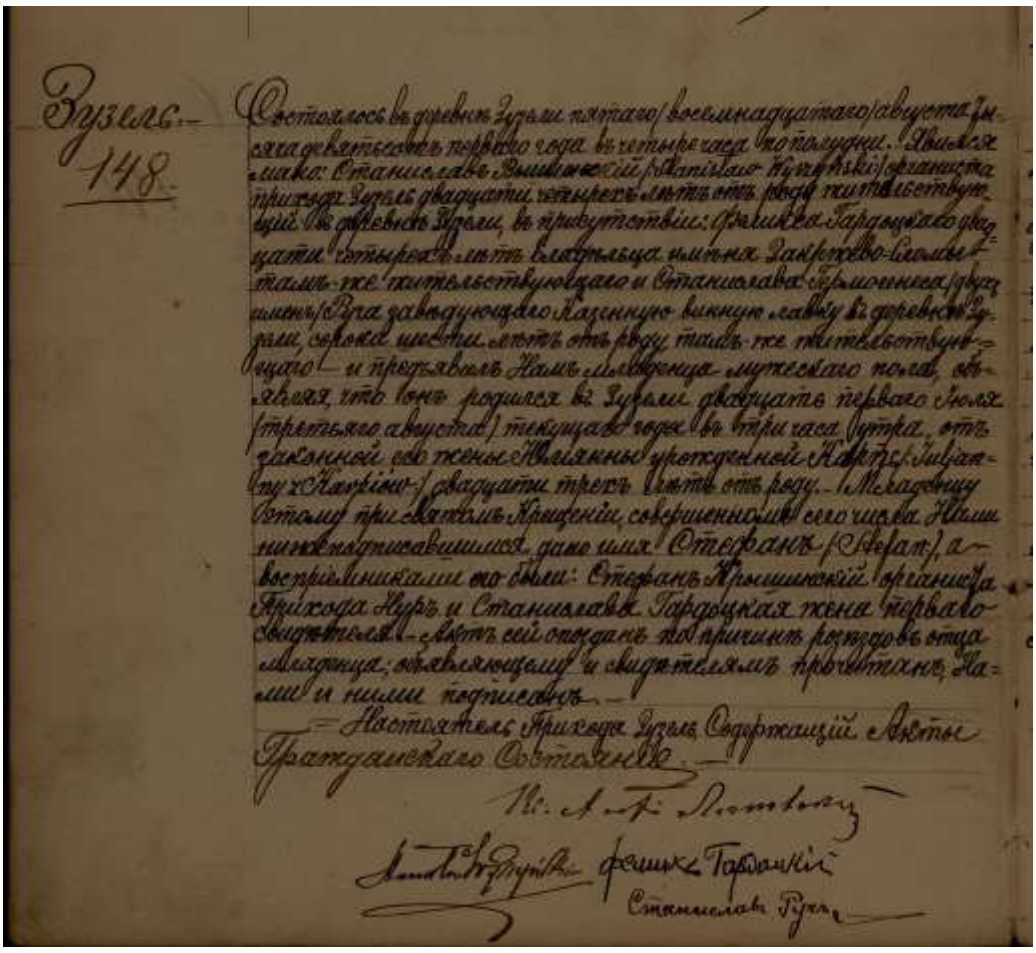

8. Akt urodzenia Stefana Wyszyńskiego (późniejszego Prymasa)[9]

Akt urodzenia po podaniu miejsca i daty ceremonii (chrztu), rozpoczynał się słowami „ s*tawił się*" i tu jako pierwszy wymieniony jest ojciec dziecka, z podaniem jego imienia i nazwiska, wieku, statusu społecznego i miejsca zamieszkania. Następnie wymienieni są świadkowie, z podaniem

[9]APBŁ. Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Zuzeli , sygn.418/24

imienia, nazwiska, wieku, zawodu (statusu), miejsca zamieszkania. W aktach do 1826 roku świadkowie podawani są na końcu aktu. Dalej znajduje się informacja o okazaniu przez ojca dziecka z podaniem jego płci, daty i miejsca urodzenia, a także imienia i nazwiska panieńskiego, wieku matki , nieobecnej przy spisywaniu aktu. Nazwisko matki bywało różnie podawane, często przekręcane. Również wiek rodziców podany w akcie urodzenia dziecka nie zawsze był zgodny z prawdą, Częste są przypadki, że przy chrzcie najstarszego dziecka, rodzice są „młodsi" przy urodzeniu najmłodszego.

Data urodzenia aktu jest zazwyczaj 1- 3 dni wcześniejsza od daty sporządzenia samego aktu. Czasami różnica ta wynosi tylko kilka godzin, kiedy chrzest odbywał się tuż po urodzeniu dziecka. W przypadku wyznań chrześcijańskich, kiedy to akt urodzenia był jednocześnie aktem chrztu, różnica między urodzeniem dziecka a sporządzeniem aktu aktu jego urodzenia jest niewielka.
Inna jest sytuacja w przypadku rodzin żydowskich, gdzie akt urodzenia nie ma związku z obrządkiem religijnym. Tutaj rzadko akty urodzeń dzieci były sporządzane w kilka dni po ich urodzeniu. Częste są przypadki sporządzania aktu po kilku, a nawet kilkunastu latach od urodzenia (przykład poniżej). Zdarzają się przypadki jednoczesnego rejestrowania kilkorga dzieci, urodzonych w różnych latach.

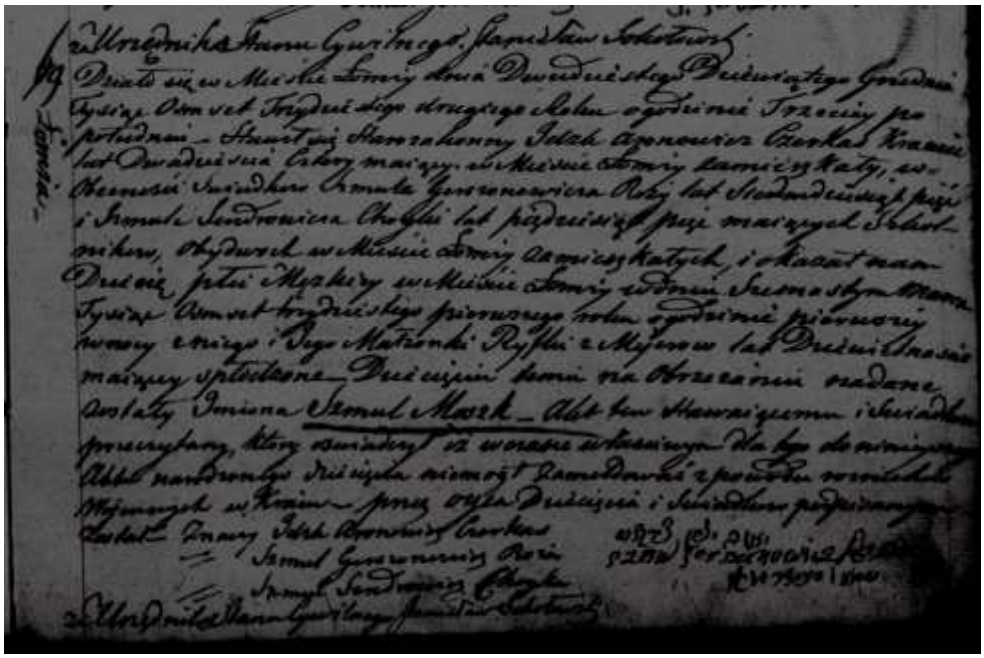

9. Akt urodzenia Szmula Moszka Czarka, urodzonego w 1830 roku, akt został sporządzony w końcówce 1831 r.[10]

W aktach urodzeń sporządzanych po 1826 roku podawano informację o chrzcie świętym, zaznaczając, że, iż był udzielony tego samego dnia czyli wskazanego na początku altu. Od tego roku podawano też informację o rodzicach chrzestnych. O ile świadkowie byli czasami osobami przypadkowymi, to chrzestni (mężczyzna i kobieta) to krewni lub sąsiedzi rodziców. W przypadku wyznań ni3chrześcijańskich w akcie urodzenia podawano informację o obrządku religijnym i nadanym w jego czasie imieniu.
W danej parafii spisywano akta urodzonych na jej terenie, chociaż rzadko zdarzają się i chrzty dzieci z innych parafii.

[10]APBŁ, Akta stanu cywilnego Okręgu Bożniczego w Łomży, sygn. 169/11

Akta małżeństw

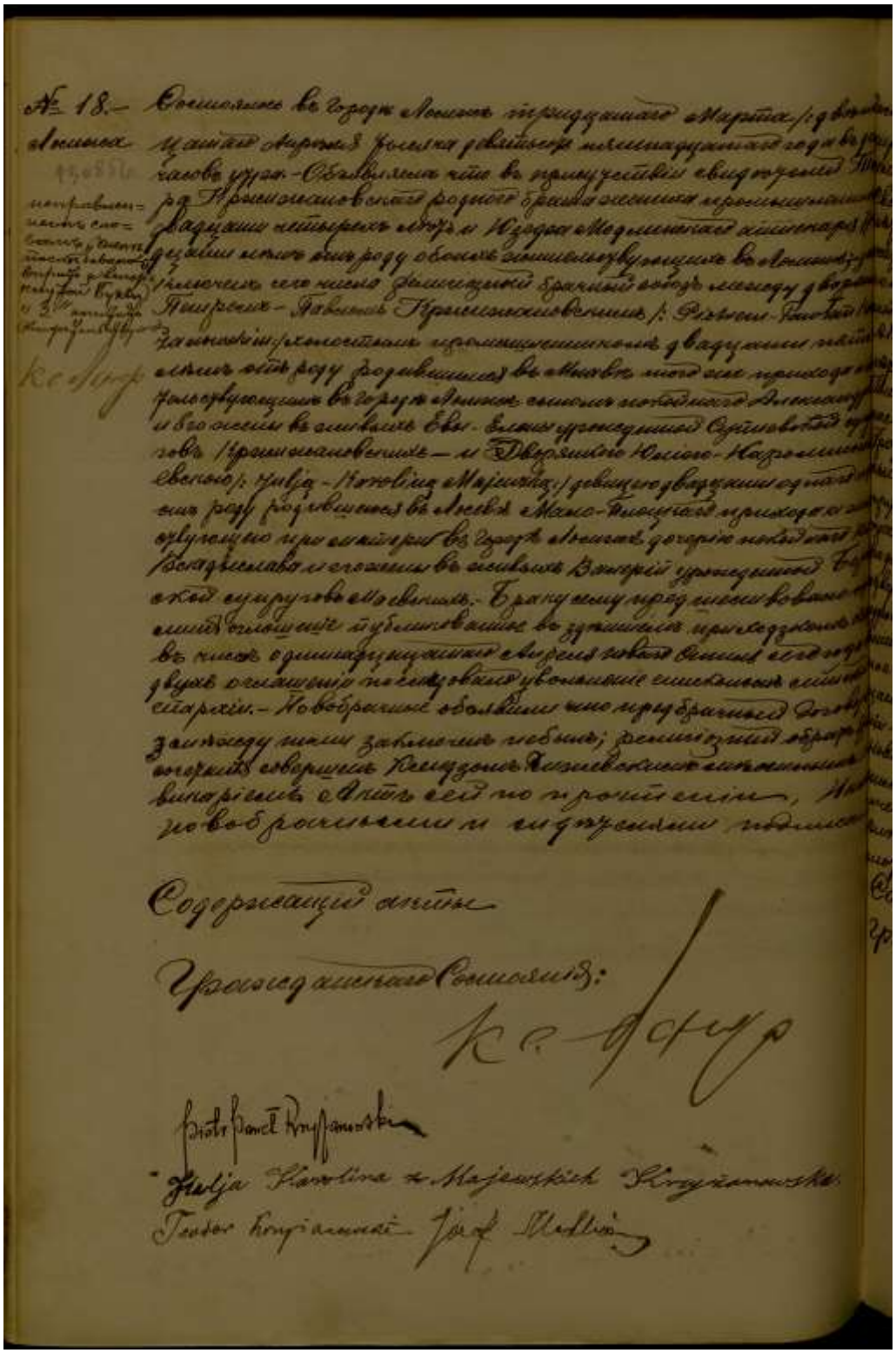

10. Akt małżeństwa z I połowy 1915 r. (pisany po rosyjsku)[11]

[11]APBŁ, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Łomży, sygn. 514/82

Zarówno Kodeks Cywilny Napoleona jak późniejsze akty prawne regulowały prawo małżeńskie oraz sposób prowadzenia akt. Ostatecznie kwestię tę uregulowało *Prawo o małżeństwie* Królestwa Polskiego z 1836 roku[12], które w niezmienionej formie obowiązywało do końca 1945 roku. Ważniejsze uregulowania wynikające z wymienionego prawa, to:

- W przypadku wyznania rzymskokatolickiego, małżeństwo mogła zakończyć jedynie śmierć jednego z małżonków (nie uznawano rozwodów);
- Dopuszczano małżeństwa między osobami różnych wyznań chrześcijańskich, w tym przypadku ślub powinien być udzielony przez duchownego wyznania, do którego należy panna młoda, z wyłączeniem ślubów zawartych z osobami wyznania prawosławnego, gdzie ślub powinien odbyć się w cerkwi prawosławnej;
- Synowie z takich związków powinni być wychowywani w wierze ojca, a córki w wierze matki. Zapis nie dotyczy sytuacji, gdy jedno ze współmałżonków jest wyznania prawosławnego, gdyż dzieci z takiego małżeństwa muszą być wychowywani w wierze prawosławnej
- Kobieta po śmierci małżonka mogła wyjść powtórnie za mąż po upływie roku od jego śmierci. Ograniczenie to nie dotyczyło mężczyzn;
- Związków nie mogły zawierać osoby, które już trzykrotnie w nich były oraz te, które ukończyły 80 lat.

Typowy akt małżeństwa, po podaniu daty i miejsca uroczystości, zaczyna się zazwyczaj od słów: „Wiadomo czynimy, iż w przytomności świadków…" , następnie są wymienieni świadkowie z imienia, nazwiska, wieku, zawodu (statusu) miejsca zamieszkania i dalej *„ w dniu dzisiejszym zostało zawarte religijne małżeństwo między.."*. Najważniejszą część aktu stanowią dane nowożeńców: imiona i nazwiska, miejsce zamieszkania i urodzenia, stan cywilny, wiek oraz imiona i nazwiska rodziców. W przypadku ponownego małżeństwa osoby owdowiałej odnotowane jest imię i nazwisko, data i miejsce śmierci jej zmarłego współmałżonka.

Wiek nowożeńców podawany był zwykle w latach, często przybliżeniu. Chociaż zdarzał się dokładnie określony z podaniem ukończonych miesięcy, rzadko natomiast zapisana była data urodzenia. Do aktu małżeństwa nowożeńcy zobowiązani byli dostarczyć dokumenty potwierdzające ich tożsamość, najczęściej był to akt urodzenia (chrztu), stąd podany w akcie ich wiek jest najbardziej wiarygodny.

Miejsce urodzenia podawano dokładnie, z wymienieniem miejscowości i parafii. Związek małżeński zawierano zwykle w parafii panny młodej. W XIX wieku częste są zmiany miejsca zamieszkania, czasami kilkakrotnie, wobec czego ślub zawierano w parafii aktualnego pobytu panny młodej.

W dalszej części aktu podawano informację o ogłoszeniu trzech zapowiedzi przedślubnych i ich daty. Po niej następowała wzmianka czy miało miejsce tamowanie małżeństwa i czy nowożeńcy zawarli umowę przedślubną. W przypadku rodzin chłopskich, robotników, wyrobników intercyzy należały do rzadkości i zwykle stwierdzany był ich brak.

[12]Dziennik Praw Królestwa Polskiego, tom XVIII

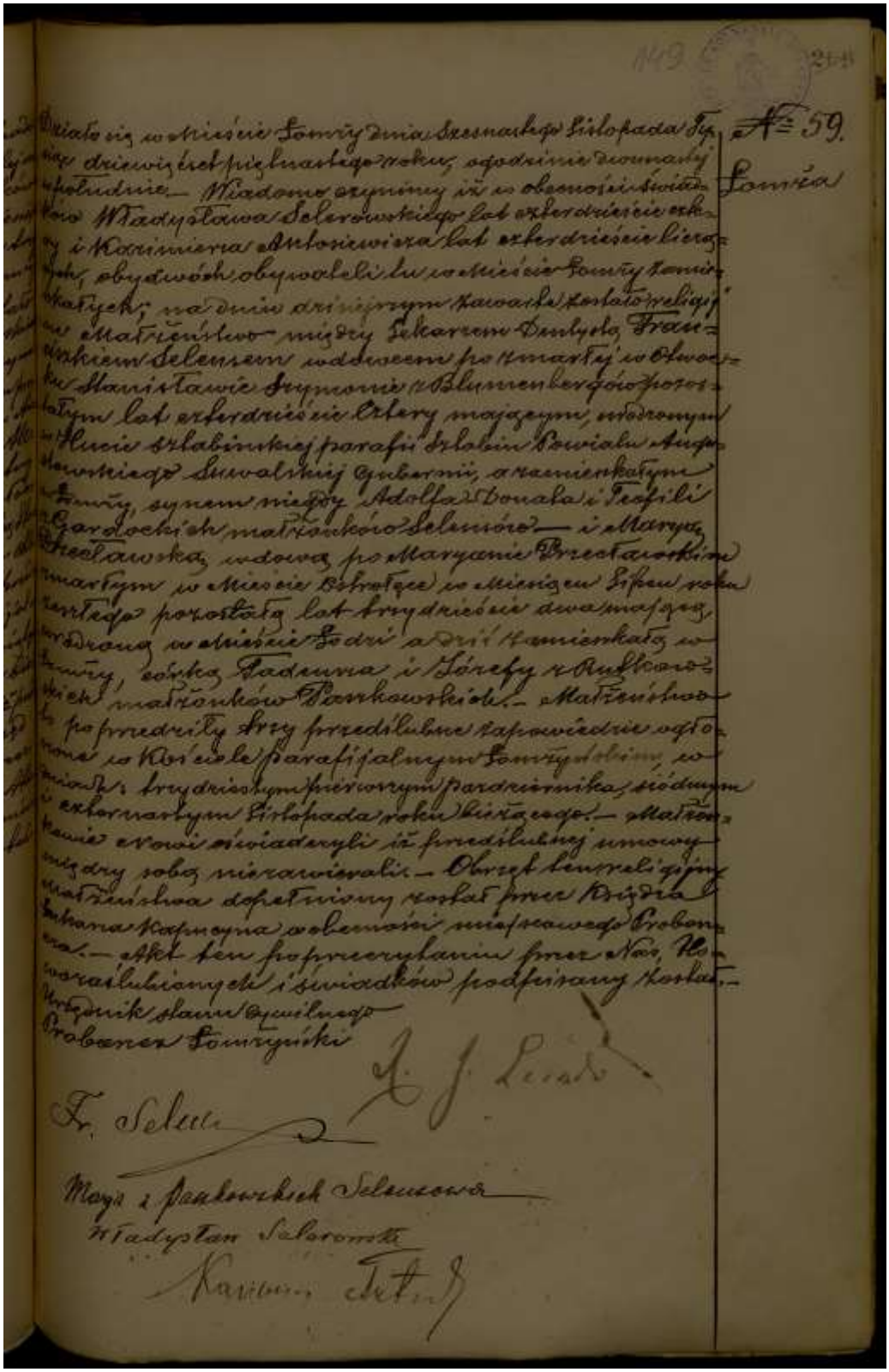

11. Akt małżeństwa z II połowy 1915 roku, zapisany w języku polskim[13]

[13]APBŁ, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Łomży, sygn. 514/82

Akta zgonów

Podstawowe zasady dotyczące sporządzania aktów zgonów:

- Dokument spisywany był w miejscu zgonu, a nie pochówku;
- Zgłoszenie zgonu powinno być dokonane przez dwóch dorosłych mężczyzn, najlepiej krewnych lub sąsiadów zmarłego;
- W akcie zgonu należało podać imię i nazwisko osoby zmarłej, jej wiek, stan cywilny i miejsce zamieszkania;
- Jeżeli był w związku małżeńskim, dane współmałżonka;
- Dane rodziców oraz miejsce urodzenia zmarłego

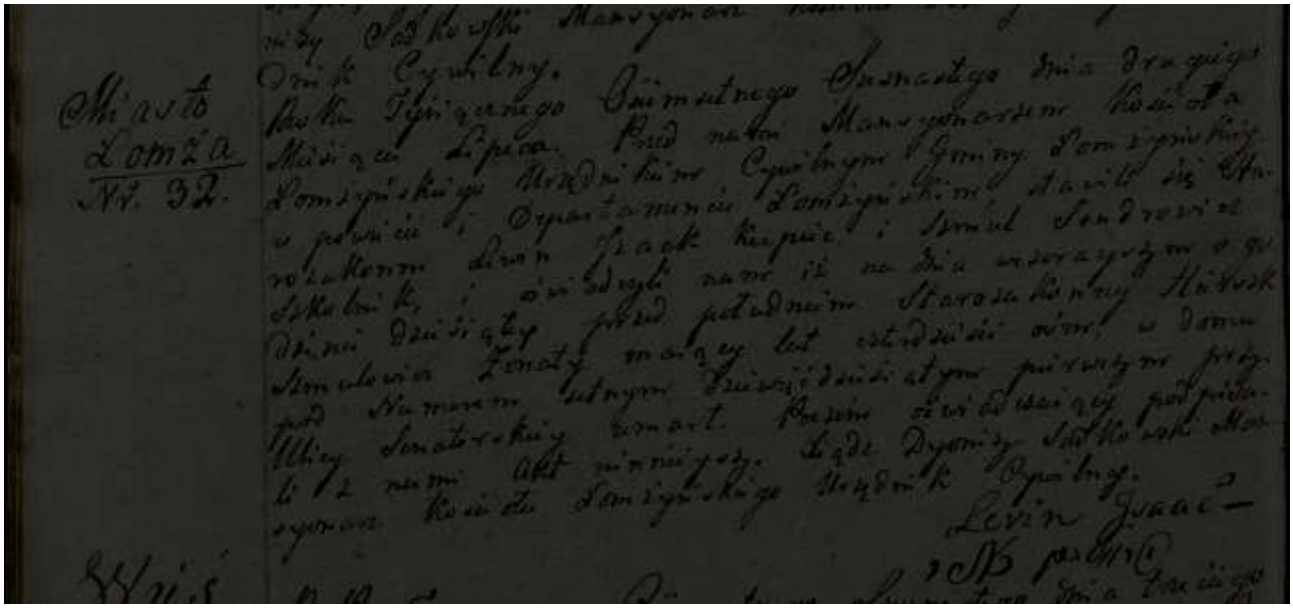

12. Akt zgonu z 1816 roku (osoby wyznania mojżeszowego, pisany po polsku)[14]

W aktach zgonów dane o osobie zmarłej opierały się na oświadczeniu zeznających, tj. świadków, którzy często niespokrewnieni z osobą zmarłą, nie potrafili podać wszystkich danych o niej. Dotyczyło to przede wszystkim miejsca urodzenia oraz imion rodziców, szczególnie imienia i nazwiska panieńskiego matki. Nierzadkie są przypadki wpisywania „matka nieznana", co oznaczało, że dane matki nie były znane zgłaszającym, a nie, że matka naprawdę była nieznana. Podane w akcie zgonu miejsce urodzenia zamężnej kobiety jest często jedynym tropem, gdzie należy szukać aktu jej małżeństwa lub urodzenia. Zwykle jednak, aż do połowy XIX wieku, tego typu informacji brak w aktach zgonów. Dotyczy to przede wszystkim osób sędziwych, a zawsze osób przybyłych niedawno do miejscowości i bliżej nieznanych społeczności.

Data sporządzenia aktu zgonu najczęściej była datą pogrzebu. Często to była data śmierci danej osoby, z której pochówkiem nie zwlekano, chociaż zwykle to miało miejsce 1-3 dni po śmierci.

W aktach zgonów sprzed 1826 roku miejsce zgonu określano precyzyjnie, podając też ulicę i numer domu, w którym dana osoba zmarłą, a nawet do kogo to domostwo należy. Po 1825 roku podawano tylko miejscowość.

Zapisywano także informację czy zmarły pozostawił małżonka, często bez podania jego imienia. W aktach z I połowy podawano również informację o potomstwie zmarłego.

Wiek zmarłego bywał podany w przybliżeniu, zwłaszcza że często zgłaszający zgon nie byli w nim zorientowani. W przypadku dzieci dane dotyczące ich wieku są bardziej dokładne.
Poniżej znajduje się kopia aktu zgonu zawierający wszystkie informacje wymagane przez prawo.

[14]APBŁ, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Łomży, sygn.514/72

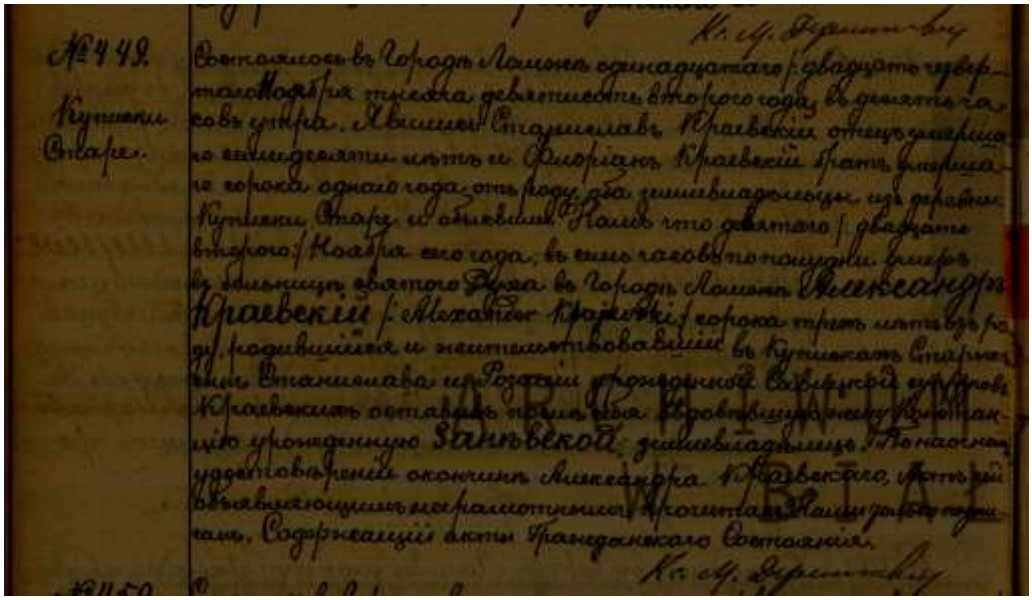

13. Przykład poprawnie sporządzonego aktu zgonu[15]

Na końcu każdego rodzaju aktu stanu cywilnego (urodzenia, małżeństwa, zgonu) zapisywana jest informacja o piśmienności zeznających lub nowożeńców, w przypadku aktu ślubu. Nie zawsze jest to zgodne z prawdą, szczególnie w przypadku wyznania rzymskokatolickiego, gdyż proboszcz w stosunku do chłopów czy wyrobników wpisywał mechanicznie informację o ich niepiśmienności. Tego typu zafałszowania możemy odkryć porównują ze sobą kilka aktów, w których ta sama osoba występuje raz jako piśmienna, a innym razem jako niepiśmienna.

Każdy akt stanu cywilnego jest podpisany przez osobę jego sporządzającą, z określeniem jego stanowiska. W przypadku wyznania katolickiego zawsze istnieje zapis: „*Urzędnik Stanu Cywilnego, Proboszcz Parafii”*, przy wyznaniach niechrześcijańskich – „*Urzędnik Stanu Cywilnego, Burmistrz Miasta lub Wójt Gminy”.*

Wprowadzone w 1808 roku *Prawo o aktach stanu cywilnego,* w niewiele zmodyfikowanej formie, przetrwało do końca 1945 roku, i było jednym z najdłużej obowiązujących praw na ziemiach polskich. Dopiero z początkiem 1946 r., na mocy dekretu "Prawo o aktach stanu cywilnego" z dnia 25 września 1945 r. (Dz.U., nr 48, poz. 273), w całej Polsce wprowadzono całkowicie świecką rejestrację aktów stanu cywilnego, tworząc w tym celu nowe organy administracji państwowej - urzędy stanu cywilnego.

W związku z tym, że proboszcz (administrator) parafii był jednocześnie urzędnikiem stanu cywilnego, a akta stanu cywilnego były jednocześnie dokumentami państwowymi, jak i kościelnymi, często akta te mylone są z aktami kościelnymi, a same księgi określane mylnie księgami parafialnymi.

[15]APBŁ, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Łomży, sygn.514/15